

kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy „1970-ben a szovjet zsidóknak már csak 17,7%-a beszélt anyanyelvüként a jiddist, 1979-ben pedig csupán 14,2%-a”. (121.)

Malkovics Tibor

Menedékház*

„A huszadik század egyik fényes, tehetséges és gazdag értelmiségi családjába született, és egy zugligeti szoba-konyhás ház bérlőjeként és gyümölcsös tulajdonosaként halt meg. A javak egyre fogytak körülötte, de a tulajdon, a gazdagság nem jelentett számára szinte semmit. Önként vált meg attól, amije volt, szétosztotta pénzét, a tárgyait és magát is.” (11.) E szavakkal foglalta össze Széchenyi Ágnes Sárközi Mártának, a koalíciós időszak jelentős irodalomszervezőjének életútját a mecénásra emlékező kötetében.

Az emlékkönyv dokumentumokat és memoárokat tartalmazó forrásgyűjtemény Sárközi Mártáról, amelyek bevezető részéből – *Műstoppoló és mecénás* című, egykorú forrásanyaggal rendkívül gazdagon ellátott életrajzi tanulmányból – megismerhetjük a főhős nem mindennapi életútját.

A szerkesztő célja, hogy a dokumentumok felidézésével Sárközi Márta és a vele kapcsolatba került írók, költők, a korszak jelentős értelmiségiei meséljék el az olvasónak Márta gyermek- és ifjúkori élményeit, a Horthy-rendszer ellentmondásokkal teli időszakát, a világháború idején megélt tapasztalatokat és a koalíciós időszak irodalomszervező munkáját. Az életrajzi tanulmánynak előnye az, ami más esetben hiányosság lenne: vagyis hogy a szerző kevésbé elemző, mint inkább narrátor, összekötő az olvasó és könyvének főszereplője között; egyben segítők is, hogy összerakjuk magunkban az általa válogatott életrajzi töredékeket, és ezzel a lehető leghitelesebb biográfiához jussunk.

Egyértelműen kijelenthetjük: aki veszi a fáradságot, és a bevezető tanulmány elolvasása után alaposan áttanulmányozza a dokumentumgyűjteményt, az számtalan rétegét fedezheti fel, nemcsak Sárközi Márta életének, hanem a 20. századi magyar irodalom társadalom- és kultúrtörténetének is, elsősorban a második világháború magyarországi harcaitól az 1949-ig terjedő korszakban.

* *Menedékház. Sárközi Márta Emlékkönyv.* Szerkesztette: SZÉCHENYI Ágnes. Magvető Kiadó, Budapest, 2004. 423 p.

Az olvasó, miután elolvasta Széchenyi Ágnes tanulmányát, és a dokumentumokat, erős késztetést érez arra, hogy további részleteket is megtudjon az irodalmi nagyságoknak és annak az asszonynak a kapcsolatairól, akiről az 1956-os forradalom Nemzetörségének parancsnoka kijelentette: „Rám ember úgy nem hatott, mint Márta.” (348.)

A dokumentumkötet nem tér ki rá, de a bevezetőből megtudhatjuk, milyen volt Molnár Ferenc lányaként felnőni, majd élni egy olyan közegben, amely akarva-akaratlan az irodalmi élet fókuszába sodorta őt. Mit is jelenthetett később néhány évig a magyar irodalom egyik szervezőjének, majd „nagyasszonyának” lenni. Megtudhatjuk, hogy milyen volt a kisgyermek Molnár Márta szemével nézve jólétben, de funkcionális árvaként élni a szabadkőműves nagypapa palotájában. Azzal a nagyapával együtt lakni, aki a *Budapesti Napló* alapítója, a *Pester Lloyd* főszerkesztője, Corvinláncsal kitüntetett felsőházi tag volt a Horthy-rendszerben, aki nemcsak az újságírásnak, hanem a századelő irodalmának is meghatározó személyisége. Akinek házában állandó vendég volt Kosztolányi Dezső, Szép Ernő, Csáth Géza, továbbá aki Budapestre csábította Adyt Nagyváradról, s aki nevét Weiszről Jókai ötletére magyarosította Vészire. Így nem csodálható, ha Sárközi (Molnár) Márta élete végéig az irodalmi élet központjába tartozott, hiszen mint Széchenyi Ágnes idézte ironikus sorait: „Már az anyatejjel magamba szívtam azt a tévhitet, hogy az irodalom fontos dolog, mondhatni a világ közepe. Még meg sem születtem, Ady már verseket írt rólam, az anyámról szóló Margita-ciklusban.” (19.)

A bevezető tanulmányból megtudhatjuk, hogy az irodalmi élet szervezését második férje, Sárközi György az Athenaeum Kiadó irodalmi igazgatója, a *Válasz* című folyóirat alapító főszerkesztője mellett tanulta. A bevezető tanulmány megismertet minket Sárközi György 30-as évekbeli irodalmi munkásságával, amely nélkül nem jöhetett volna létre a *Magyarország felfedezése* című sorozat, benne a népi írók remekműveivel. Sárközi Györgyöt Lackó Miklós „az asszimiláció eminensének” tartotta: Sárköziék egyaránt jó kapcsolatot tartottak fenn a korszak népies és urbánus irodalmi köreivel, és a korszak költőfejedelme, Babits Mihály is családi jó barátjuk volt. Széchenyi Ágnes egy olyan szeletét is bemutatja az irodalom szociológiai hátterének, amely mindenképpen különlegesség: Sárközíné gondolatait felhasználva sokat megtudhatunk az írófeleségek szerepéről az irodalmi viszonyok alakításában. Eszerint a „Magyar írófeleség életének egyetlen célja és értelme összeveszíteni férjét a többi írókkal. Ennek érdekében minden pletykát visszamond a férjének, és hosszú éjjeli beszélgetések alatt igyekszik a férjét meggyőzni, hogy mindenki ellensége. Öreg napjaira azután a magyar író rendsze-

rint össze is vész az összes többi magyar íróval. [...] és amikor az író megkapja az obligát rákot, önfeláldozóan halálba ápolja.” (37.)

Szintén figyelemreméltó az a szemlélet és ironia, amellyel az akkoriban, a harmincas években tapasztaltak alapján Sárközi Márta leírta, hogy ő mint háziasszony miben érhetette tetten a népies és az urbánus irodalmi társaság közötti különbséget. A népiesek Sárközinek a *Válasz* körét jelentették, akiknek „népies” dolgokat kellett főzni, akik a vacsora befejeztével aludni küldték a ház asszonyát, mert politizálni kezdtek. Ahogy a tanulmány szerzője idézte Márta asszony érdes megfogalmazását: „A *Válasz*-munkatársakat az jellemezte, hogy fel akarták emelni a parasztságot, és le akarták szarni az urbánusokat. Ebből a célból falukutató műveket írtak, politikailag csoportosultak, csak súgva merték szidni a zsidókat, és igyekeztek minél kevesebbet olvasni.” (38.) Az urbánusok csoportja hétfőn vacsorázott Sárköziéknél, ők Sárközinek szerint felkészültek irodalomból a vacsorára, ahol ingyencfalatokat kellett felszolgálni nekik, és a ház asszonyának nem kellett a vacsora után pihenni mennie.

Az érdeklődők sajátos fogódzót találhatnak a bevezető részben arról a tudományos alapkérdésről, hogy mi is a jó irodalom, milyen ember válik íróvá. Eszerint „Egy író vagy költő, az egy olyan ember, aki valamilyen szellemi vagy szexuális defektus következtében nem választ normális, férfias foglalkozást [...] Senki náluk szebben nem tudja leírni az emberi érzéseket, szolidaritást, becsületet és bátorságot, és fönti tulajdonságokat mindenkinél inkább meg lehet találni, mint náluk.” (40.) A jó irodalom Sárközi Márta élettapasztalata szerint egész egyszerűen nem is létezik.

Miként a dokumentumokból és a tanulmányból is megtudhatjuk, Sárközi Márta életének talán legfontosabb fejezete a háború borzalmaival, a nyilas rémuralommal egyetemben lezárult. Sárközi Márta a zsidóüldözések és a háború pokla miatt özvegy maradt. Ekkor új korszak kezdődött számára, amely a koalíciós időszak irodalmi életének egyik meghatározó szereplőjévé tette. Sárközi Márta 1946 októberében talán Németh László, talán Bibó István felvetésére újraindította a *Választ*. A lap új mentora teljes erővel vetette bele magát a munkába, olyan viszonyok közepette, amikor szinte semmi nem volt biztos. A politikai helyzet képlékeny volt, a gazdasági lehetőségek politikai elkötelezettség nélkül nem voltak adottak egy irodalmi folyóirat kiadásához. A *Válasz* azonban óriási irodalmi siker lett. A siker Sárközinek érdeme volt, mert mint Németh László is megjegyezte, „Magyarországon csak olyan vállalkozás szokott sikerülni, melynek megvalósítására asszonyok indulnak el a rediküljükkal”. (48.)

A kötet szerkesztője bemutatja, hogy milyen viszonyok közepette működött a sajtó akkor, amikor a *Válasz* újraindult a háború után: egy időszaki sajtótermékhez az kellett, hogy valamelyik politikai párt a papírkvótájából készleteket adjon át, ami csak úgy volt lehetséges, ha az adott újság vagy folyóirat a párt égisze alatt működött. Bizonyos értelemben már ez a tény is politikai befolyásolást jelenthetett. Az eszmei kötődés miatt egyértelmű volt, hogy a *Válasz* a Nemzeti Parasztpárthoz fog valamilyen módon kapcsolódni. Sárközi Márta azzal, hogy Illyés Gyulát kérte fel főszerkesztőnek, mind a parasztpárt, mind a kommunista párt oldaláról nehezen támadhatóvá, már-már védetté tette lapját. A lap készítése azonban egyre inkább Sárközi Mártára hárult: „Kezdetben Illyés végezte a szerkesztés érdemi részét, Sárközi Márta a kiadással járó szervezési munkát és a tördelést. Aztán szép lassan, a munka minden fázisa átcsúszott Sárközi Márta kezébe.” (50.)

A rendkívül sok forrást felhasználó tanulmányban a szerző remek érzékkel emeli ki Sárközi Márta kézírásos emlékezéseiből azokat a mondatokat, amelyek bemutatják a korszak költőfejedelmét. Így megtudhatjuk, miként vélekedett Szabó Lőrinc és Weöres Sándor költészet-kritikusi, versszerkesztői tevékenységéről: „Szabó Lőrinc volt először versszerkesztő, de ő mindenkit buzdított, hogy menjen költőnek, úgy hogy családapák hagyták ott biztatására paksi fűszeresegédi állásukat és dühödt feleségek jöttek engem kérdőre vonni, hogy ők feljöttek Pestre a mi biztatásunkra, és most mi legyen velük? Ezután Weöres Sándornak adtuk a verseket bírálni. Neki viszont minden olyan vers tetszett, aminek nem volt értelme, és nő volt az írója. A szerkesztőséget absztrakt lipótvárosi költőnők árasztották el, de azután ez is abbamaradt, mert az egyik költőnő végül is férjül vette a kritikust.” (52.)

Széchenyi Ágnes tanulmányának és dokumentumkötetének legnagyobb erénye, hogy részletesen bemutatja a *Válasz* 1945 és 1949 közötti virágzásának időszakát. Az irodalomtörténet iránt érdeklődők megtudhatják, hogy Sárközi Márta ebben a politikai fordulatokkal teli négy esztendőben az irodalompolitika egyik alakítója volt. Sárköziné vette a bátorságot és megjelentette a háború alatti kétséges szerepvállalásuk miatt a hatalomra törő baloldal körében cseppet sem népszerű Németh László és Szabó Lőrinc műveit. A kötet jól érzékelteti azt, hogy Sárközi Márta emberi érzéseiben maga is fenntartásokkal viseltetett egy ideig például Szabó Lőrinc iránt, akinek azonban megbocsátotta háború alatt tanúsított, félreértésekre is okot adó megnyilvánulásait. Ennek a nagylelkűségének, és az irodalom iránti elkötelezettségnek köszönhető, hogy a *Válasz* volt az, ahol megjelenhetett Németh László világszínvonalú re-

génye az „Iszony”, továbbá Szabó Lőrinc „Tücsökzene” című versciklusa is a folyóirat hasábjain formálódott.

Egyébként éppen a Németh Lászlóval folytatott és a kötetben gazdagon idézett levelezése adja a legtöbb irodalomtörténeti információt az író személyiségéről, az irodalomhoz, saját magához és a politikai változásokhoz való viszonyáról. Németh kissé bizonytalanul Sárközinétől kérdezte: „Elkezdjem folytatásos regényül az Iszony második részét [...] Az Iszonyt nélküle nem kezdem el [...]” (ti. Illyés nélkül). (223.) A *Válasz*-ban kapott publikálási lehetőséget Bibó István is, aki – irodalminak semmiképp sem nevezhető – politika-, társadalom- és jogelméleti alaptanulmányait közölhette a lapban. Bibó egyik cikkével kapcsolatban jegyezte meg Németh László egyik levelében: „Ő az első, aki nem azt mondta: Lássátok milyen nemes lélek vagyok, mindenek ellenére szóba állok N. L.-val, hanem azt, hogy N. L.-t, ha nem is tartom sokra, de ártatlannak tartom.” (230.) Máskor Németh saját jövőjéről elmélkedik, amikor Sárközinének megjegyzi: „Engem visz a bűnösök karavánja, egyelőre ki a *Válasz*ból és irodalomból, az ipari munka, a külföldi koplalás vagy ki tudja milyen más helyek felé [...]”. (231.) Széchenyi is megjegyzi, hogy ezek után meglepő: 1949 júniusában jelent meg a *Válasz* utolsó száma, és mégis „...nincs egyetlen szégyellni való sora sem, politikai engedményt a *Válasz* nem tett. Nem hajtotta meg gerincét, azzal áltatva magát, hogy így menti az értéket. Nem közölt alibi irodalmat, kritikát.” (59.) A hatalomra törő kommunisták Illyés miatt nem mertek a folyóirathoz nyúlni, megvárták, amíg anyagilag csődbe ment. Sárközi Mártának a politikához és a kulturális élet meghatározó szereplőihöz való viszonyát jól érzékelteti az az idézet, amelyben a nagyhatalmú kommunista kultuszdiktátor, Révai József eszmecserére invitálását a következő szavakkal utasította vissza: „Eszméimet nem cserélem el. Sárköziné.” (62.) A dokumentumgyűjtemény számos darabja illusztrálja a szerkesztőnő helyzetét, de legkézzelfoghatóbban talán Sárköziné Pilinszky Jánoshoz intézett sorai: „(Erdei sógornője) közölte híveivel, hogy Sárköziné oly hánytatóan reakciós, hogy már nem sokáig lesz szabadlábom.” (197.)

A kötet dokumentálja azt a korszakot is, amikor Sárközi Márta hivatalosan már nem vett részt az irodalmi életben, és elszegényedve a Zugligeti úton, műstoppolóként, almatermesztőként dolgozott, és otthona mégis a magyar irodalmi és kulturális elit zarándokhelye volt. A *Válasz* egykori lelke továbbra is érdeklődött a politika iránt, és amint lehetett – miként az irodalomban is – szervezőként, háttérmunkásként 1955-ben és 1956-ban szereplője lett a politikai életnek. Kapcsolatot tartott a Nagy Imre-csoporttal, olyannyira hogy – mint Király Béla idézett visszaemlé-

kezéséből is kiderült – Sárközi Márta volt az, aki bevezette őt a Nagy Imre körül szerveződő csoportba, amely Király szerint akkor már az állami élet minden területén rendelkezett „emberrel”. (350.) Érdemes itt rámutatni egy hiányosságra – amely jellemző a dokumentumok jegyzeteire és a bevezető tanulmányra is –, miszerint a szerző-szerkesztő nem elemző jellegű kötetet készített, hanem a tények és dokumentumok közlésére szorítkozik. Így az emlékezők bizonyos tévedései, vélelmei félrevezethetik az olvasót. A Nagy Imrével kapcsolatos dokumentumok és a mártír miniszterelnökkel foglalkozó szakirodalom ugyanis nem támasztják alá azt, hogy Nagy és a körülötte lévő személyek ilyen tudatosan készültek volna 1955-ben a hatalomátvételre.

A kötet nagyobb részét elfoglaló dokumentumgyűjtemény politikatörténeti jellegű információkat is tartalmaz arról, hogy miként elemezték a jeles magyar írók és költők a politikai élet eseményeit. A dokumentumok között szerepel például Szabó Zoltán *Sárköziékről* című visszaemlékezése, Lator László *Márta* című emlékezése, illetve beleolvashatunk Sárközi Márta levelezésébe: Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Pilinszky Jánossal, vagy éppen a parasztpárti politikussal, Erdei Ferencsel. Megismerhetjük Sárköziné kéziratos önéletrajzát, Király Béla és Halda Aliz visszaemlékezéseit is.

Az alábbiakban ezekből a dokumentumokból ragadunk ki egy-egy érdekesebb momentumot. Egyik levelében például Németh László 1946 tavaszán keserűen fakad ki a Parasztpárttal kapcsolatban: „A Parasztpárttól nincs mit várnom sem nekem, sem a magyarságnak. Az ebben a pillanatban egy hazaárulóból s egy állandóan beszélő mátyásmadárból áll.” (218.) A források kritikai elemzésének hiányára való utalásunk jogoságát támasztja alá ez az idézet is, hiszen a szerkesztő az olvasónak nem nyújt segítséget abban, hogy kiket is illetett ilyen jelzőkkel Németh László.

Értékes információkat tudhatunk meg Sárköziné emlékezéseiből arról, hogyan reagált Kovács Béla elrablására. Ez némileg ellentmond annak, amit a *Válasz* és munkatársai megalkuvásmentességéről írtam. Eszerint Kovács Imre megkereste a szerkesztőséget és felolvasta az ügy kapcsán írt cikkét többek közt Illyésnek, Keresztury Dezsőnek, amelyben jogtiprásnak nevezte Kovács letartóztatását. Sárköziné a felolvasás eredményét így foglalta össze: „Megírtam, hogy a cikk bátor és kitűnő, és én, mint szerkesztő szégyellem, hogy nem közöljük.” (279.)

Az említett hiányosságok ellenére a Széchenyi Ágnes szerkesztette *Menedékház. Sárközi Márta emlékkönyv* remek példája annak, hogyan kell olyan dokumentumkötet készíteni, amely egyszerre érdekes és hasznos

lehet a korszak iránti érdeklődésük miatt mélyebb ismeretekre vágyóknak is, mert az eredeti dokumentumok segítségével színesíti, gazdagítja a korról addig szerzet ismeretanyagukat.

Szajda Szilárd

Moszkva ügynökei*

Egy külföldön megjelent magyar történelmi tárgyú munkát mindig érdeklődéssel vesz kézbe a magyar olvasó, különösen akkor, ha a szerző nem magyarországi vagy külföldön élő magyar történész. Martin Mevius monográfiája ilyen különleges alkotás: egy Oxfordban doktorált holland kutató (jelenleg a Holland Külügyminisztérium munkatársa) azt vizsgálja, hogyan viszonyultak a magyar kommunisták a nemzeti kérdéshez a második világháború alatt és az azt követő években.

A magyar olvasó a mintegy 300 oldalas könyvet lapozgatva óhatatlanul gyanakodni kezd: rendelkezhet-e egy külföldi kutató olyan alapos nyelvtudással és ismeretekkel, amelyek alapján megfelelő színvonalon meg tud írni egy ilyen monográfiát. Az irodalomjegyzékből azonban kiderül, hogy nincs ok aggodalomra. A szerző kutatásokat végzett több magyarországi levéltárban, és ismeri a korszakot tárgyaló legfontosabb forráskiadványokat és feldolgozásokat.

A könyv hangulatos bevezetővel indul: a Szegedre látogató történész azon csodálkozik, miként lehetséges, hogy a Hősök kapuja, némi változtatásokkal ugyan, de túlélte a szocializmus éveit. Tudván, hogy a Magyar Kommunista Párt és utódai (MDP, MSZMP) milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a szimbólumoknak, szobroknak és emlékműveknek, elsősre nem könnyű megérteni, miért nem romboltak le egy olyan emlékművet, amely az első világháború hősi halottain kívül a Tanácsköztársaság áldozataira és a háború után elvesztett területekre is utalt. Hamarosan megkapjuk a magyarázatot: a második világháború alatt és az azt követő években a magyar kommunisták számára a hazafiság a párt identitásának fontos eleme lett. A szerző azonban hangsúlyozza, hogy ez a „nemzeti” politika tudatos, központilag szervezett, utilitarista jellegű politika volt.

Az első fejezetben (*Kommunizmus és nacionalizmus, 1848–1941*) rövid áttekintést olvashatunk arról, hogyan viszonyult Marx, Engels, Lenin

* Martin MEVIUS: *Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953*. Clarendon Press, Oxford, 2005. 320 p. /Oxford Historical Monographs/